

IX-XII-ASR MUSULMON OLIMLARINING QIYOSIY DINSHUNOSLIKKA OID IZLANISHLARI

*Oltinboyev Raxmatullo Botirjon o'g'li,
"O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
"Qiyosiy dinshunoslik" mutaxassisligi magistranti*

Qiyosiy dinshunoslik insoniyatning diniy va falsafiy ta'limotlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadigan fan sohasidir. Bu yo'nalish turli dinlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarning mohiyatini, ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarni aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, IX-XII-asrlarda musulmon olimlari tomonidan bu sohada amalga oshirilgan izlanishlar nafaqat Islom ta'limotini chuqurroq o'rganishga, balki boshqa dinlarni tushunishga va ularni ilmiy asosda tahlil qilishga xizmat qilgan.

Ushbu davr islom olamida ilmiy tadqiqotlar va ijodkorlikning eng yuqori cho'qqilaridan biri sifatida tarixda qoldi. Aynan shu davrda musulmon olimlari Qur'on va sunnatga asoslangan holda yahudiylik, nasroniylik va boshqa dinlarning asosiy tamoyillari, ularning tarixiy rivojlanishi va ijtimoiy hayotdagi rolini o'rganishdi. Shu bilan birga, ular boshqa dinlarning asosiy matnlarini Islom bilan taqqoslab, diniy ta'limotlarni obyektiv tahlil qilishni maqsad qilishdi.

Bu maqolada qiyosiy dinshunoslik sohasida mashhur bo'lgan olimlarning asarlari, ulardagi ilmiy yondashuvlar va ularning bugungi kundagi ahamiyati keng yoritiladi.

Asosiy qism

Qiyosiy dinshunoslikning musulmon ilmiy an'analariidagi o'rni. Islom dini barcha sohalarda bilim va ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlovchi asosiy tamoyillarga ega. Qur'onda bir necha joyda o'rganish, bilish va tafakkur qilishga chaqiriqlar mavjud: "O'qi! Insonga qalam bilan yozishni o'rgatgan Rabbing nomi

bilan o‘qi!” (Alaq surasi 1-4-oyatlar). Bu oyatlar musulmon olimlari uchun bilim izlash yo‘lida muhim dalil bo‘lib xizmat qilgan¹.

Islom dini boshqa dinlar bilan o‘zaro muloqot va taqqoslashga alohida urg‘u beradi. Qur‘onda yahudiylik va nasroniylikka oid ko‘plab ma‘lumotlar keltirilgan, bu esa musulmon olimlarini bu dinlarni o‘rganishga undagan. Al-Baqara, Ali Imron va Al-Maida suralarida yahudiylik va nasroniylik haqida ko‘plab muhim oyatlar mavjud bo‘lib, ular boshqa dinlarning qanchalik to‘g‘ri va ilohiy ekanini tahlil qilishga undaydi².

Ibn Hazm Andalusiy va qiyosiy dinshunoslik.

Ibn Hazm (994–1064) qiyosiy dinshunoslik sohasining eng yetakchi olimlaridan biri hisoblanadi. Andalusda tug‘ilgan bu olim nafaqat shariat ilmini chuqur bilgan, balki falsafa, tarix va boshqa dinlar bo‘yicha keng ko‘lamli izlanishlar olib borgan. Uning eng mashhur asari – “Al-Fisol fil-Milal val-Ahva van-Nihal” bo‘lib, bu asar qiyosiy dinshunoslik bo‘yicha eng muhim manbalardan biridir³.

Ibn Hazm asarida yahudiylik va nasroniylikning muqaddas matnlari haqida chuqur tahlillar berilgan. Masalan, u yahudiylarning Tavroti va nasroniylarning Injili o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni ko‘rsatib o‘tgan. Unga ko‘ra, bu matnlar o‘zining asl nusxasini yo‘qotgan va ularda insonlarning qo‘shimchalari mavjud. Ibn Hazm Qur‘onni bu dinlarning asosiy matnlari bilan solishtirib, Islomning ilohiy kelib chiqishini va uning mukammallik darajasini isbotlashga harakat qilgan.

Misol uchun, Ibn Hazm yahudiylarning muqaddas matnlarini tahlil qilishda ularning tarixiy o‘zgarishlarini ko‘rsatib, Tavrotning asli buzilganini ilmiy dalillar bilan asoslaydi. Shu bilan birga, u nasroniylarning uchlik ta‘limotini tanqid qilib, buni Islomning monoteistik ta‘limoti bilan qiyoslab, Qur‘on asosida bunday ta‘limot noto‘g‘ri ekanini isbotlaydi⁴.

¹ Ibn Hazm. Al-Fasl fi al-Milal wa al-Ahwa’ wa al-Nihal. B. — 25.

² Nasr, S. H. (2007). Islamic Science: An Illustrated Study. World Wisdom. P. — 67.

³ Gutas, D. (2001). Greek Thought, Arabic Culture. Routledge. P. — 31.

⁴ Watt, W. M. (1974). The Influence of Islam on Medieval Europe. Edinburgh University Press. P. — 79.

Al-Beruniy va Hindiston dinlarini o‘rganish.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) musulmon dunyosining buyuk olimlaridan biri bo‘lib, uning “Kitob al-Hind” asari qiyosiy dinshunoslikdagi eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Beruniy bu asarda Hindistonning madaniyati, falsafasi va diniy ta’limotlari haqida keng ma’lumot beradi⁵.

Beruniy Hindiston dinlarini o‘rganishda ilmiy obyektivlik va hurmatga asoslangan yondashuvni qo‘llagan. U hindlarning brahmanizm, buddizm va boshqa dinlari haqida ma’lumot berar ekan, ularning asosiy tamoyillari, diniy marosimlari va ijtimoiy hayotdagi o‘rnini batafsil tahlil qiladi. Misol uchun, Beruniy hindlarning karma va qayta tug‘ilish haqidagi ta’limotini chuqur o‘rgangan va uni Islomdagi oxiratga oid ta’limot bilan taqqoslagan.

Beruniyning bu sohada olib borgan ishlari nafaqat Hindiston madaniyatini o‘rganishga, balki madaniyatlararo muloqotni kuchaytirishga ham xizmat qilgan. U hind dinlarining ijobiy va salbiy jihatlarini adolatli yoritib, ularni Islom ta’limoti bilan solishtirish orqali ilmiy asoslarga tayanib xulosa qilgan.

Al-Jahiz va dinlararo munosabatlar.

Al-Jahiz (776–868) musulmon adabiyotining yorqin namoyandasi bo‘lib, uning asarlarida qiyosiy dinshunoslik tamoyillari ham ko‘rinadi. Al-Jahiz o‘zining “Risolarlar” asarida nasroniylik va yahudiylik haqida fikr yuritib, Islomning ustunlik jihatlarini ko‘rsatishga harakat qilgan.

Uning fikricha, Islomning asosiy kuchi uning universal tamoyillarida yotadi, ya’ni Islom nafaqat diniy hayotni, balki jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy hayotini ham qamrab oluvchi to‘liq tizimdir. Al-Jahiz nasroniylarning Injiliga tanqidiy yondashib, uning ilohiy kelib chiqishi bo‘yicha shubhalarni keltirib o‘tgan. Shu bilan birga, u yahudiylarning Tavrotni noto‘g‘ri talqin qilishlarini ilmiy dalillar bilan tanqid qilgan.

Al-Maqdisiy va madaniyatlararo muloqot.

---

⁵ Al-Beruniy. Kitob al-Hind. Tahrir qilingan nashri, Qohira, 1903. B. — 45.

Al-Maqdisiy (946–1000) o‘zining geografik asarlarida turli dinlarga oid qiziqarli ma’lumotlarni keltirgan. U musulmon dunyosidagi dinlararo munosabatlarni o‘rganishda ijtimoiy va madaniy kontekstni chuqur o‘rgangan. Masalan, Al-Maqdisiy o‘zining “Ahsan al-Taqasim fi Ma’rifat al-Aqalim” asarida turli xalqlarning dinlari, urf-odatlar va ijtimoiy hayotini yoritib bergan⁶.

Uning fikricha, Islomning ustuvorligi nafaqat uning diniy ta’limotida, balki uning madaniy va siyosiy barqarorlikni ta’minlash qobiliyatida hamdir. U boshqa dinlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini taqqoslab, Islomning jamiyat hayotiga moslashuvchanligini ko‘rsatib bergan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkin IX–XII asr musulmon olimlarining qiyosiy dinshunoslikka oid izlanishlari ilm-fanning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ibn Hazm, Al-Beruniy, Al-Jahiz va Al-Maqdisiy kabi olimlarning asarlari dinlararo muloqot, madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish va ilmiy obyektivlikni ta’minlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Ularning ilmiy faoliyati zamonaviy qiyosiy dinshunoslik fanining poydevorini yaratib, bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi. Ushbu asarlar boshqa dinlarning ta’limotlarini tushunishga, ularni Islom ta’limoti bilan qiyoslab o‘rganishga va turli madaniyatlar o‘rtasida muloqotni rivojlantirishga hissa qo‘shdi.

---

⁶ Al-Maqdisiy. Ahsan al-Taqasim fi Ma’rifat al-Aqalim. B. — 82.